

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

Банасевич І.І.

ПОНЯТТЯ «СПОЖИВАЧ» В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ: ДОКТРИНАЛЬНІ ПІДХОДИ

УДК 347.45/47

Постановка проблеми. Проблема теоретичного розуміння дефініції «споживач» не знайшла свого остаточного вирішення в науковій сфері: існують різні підходи до її внутрішнього змісту, залишається не вирішеним також питання щодо можливості абстрактного сприйняття категорії «споживач» в межах цивільного права чи все ж таки необхідно конкретизувати її з метою, передбаченою законодавством? Аналіз цивілістичної доктрини свідчить про те, що в науці цивільного права дефініція «споживач» використовується, в першу чергу, при дослідженні у сфері захисту прав споживачів на ринку товарів, робіт чи послуг. Тим не менше, єдине розуміння дефініції «споживач» в науковій літературі у теперішній час відсутнє.

Особливої актуальності питання захисту прав споживачів набуває у зв'язку із тим, що цей правовий інститут належить до пріоритетних сфер адаптації національного законодавства до законодавства Європейського Союзу. Недарма в Концепції державної політики у сфері захисту прав споживачів на період до 2020 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 29 березня 2017 року [1], наголошується на тому, що споживачі в Україні не захищені державою і законом внаслідок декларативного характеру проголошених прав та відсутності механізмів їх реалізації та відновлення, на державному рівні не створено систему реалізації європейського принципу презумпції невинності споживача, доступну та прозору систему досудового розгляду скарг і реагування на результати незалежних споживчих досліджень.

На наш погляд, споживач – це широке поняття і його наділення тими чи іншими ознаками призводить до виникнення «особли-

вого споживача», якому притаманний власний внутрішній зміст в тій чи іншій сфері майнового обороту.

Слід зазначити, що окремі аспекти поняття та правового статусу споживача були предметом дослідження окремих кандидатських дисертацій, зокрема Г. А. Осетинської «Цивільно-правовий захист прав споживачів за законодавством України» [2], Ю. Ю. Рябченка «Судовий захист прав споживачів» [3], О. Ю. Черняк «Цивільно-правовий статус споживача у контексті адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» [4].

Метою даної наукової статті є додаткове теоретичне осмислення поняття «споживач» на основі сучасних наукових досягнень цивілістики і правових позицій судових органів задля внесення певної ясності у термінологію, що використовується законодавцем.

Виклад основного матеріалу. Вперше визначення поняття «споживач» було сформульовано у Хартії захисту прав споживачів, прийнятій XXV сесією Консультативної Асамблеї ЄС 1973 року. Даний документ передбачав, що споживач — це фізична або юридична особа, яка користується товарами й послугами з особистою метою. До таких юридичних осіб Хартія відносить лише асоціації і благодійні фонди, об'єднання ремісників, кустарів і невеликі підприємства.

В українському законодавстві поняття «споживач» отримало своє закріплення у 1991 році із прийняттям Закону України «Про захист прав споживачів», відповідно до якого споживачем визнавався громадянин, який придбаває, замовляє, використовує або має намір придбати чи замовити товари (роботи, послуги) для власних побутових потреб. В 2005 році у Закон України «Про захист прав споживачів» було внесено зміни щодо формулювання поняття «споживач» і зазначену дефініцію було значно розширено в частині формулювання мети придбання товарів (робіт, послуг).

У чинному законодавстві України термін «споживач» вживається досить часто, однак зміст, який вкладає в нього вітчизняний законодавець, різниться. Основним нормативно-правовим актом, який закріплює правовий статус споживача, є Закон України «Про

захист прав споживачів». Споживачем за цим законом визнається фізична особа, яка придбаває, замовляє, використовує або має намір придбати чи замовити продукцію для особистих потреб, безпосередньо не пов'язаних з підприємницькою діяльністю або виконанням обов'язків найманого працівника. Із цього визначення випливає, що споживачами можуть бути лише фізичні особи, включаючи громадян України, іноземців та осіб без громадянства. Натомість при застосуванні норм споживчого закону юридичні особи не можуть бути віднесені до категорії споживачів. Окрім того, Закон України «Про захист прав споживачів» не застосовується, якщо фізична особа має статус підприємця і купує, замовляє або використовує товари (роботи, послуги) для ведення підприємницької діяльності. Як споживача Закон України «Про захист прав споживачів» визнає і фізичну особу, яка тільки має намір придбати товар чи замовити роботу або послугу.

Наукові позиції дослідників у сфері господарського права при тлумаченні ст. 2 Господарського кодексу України, якою споживачі вперше визнані як учасники відносин у сфері господарювання, також розділилися з цього приводу: одні вважають, що споживачі як учасники господарських відносин – це громадяни [5, с. 123], а інші – що це виключно юридична особа – організація, яка споживає результати господарської діяльності незалежно від того, чи є вона господарюючим або не господарюючим суб'єктом (споживачі енергії, природного газу тощо) [6, с. 12]. В Законі України «Про рекламу» під споживачами розуміють «невизначене коло осіб, на яких спрямовується реклама», тобто це можуть бути як фізичні, так і юридичні особи. Ст. 1 Закону України «Про природні монополії» до споживачів відносить фізичних або юридичних осіб, які придбавають товар, що виробляється (реалізується) суб'єктами природних монополій. У даному випадку законодавець не обумовлює мету придбання такого товару використанням для особистих потреб. Як бачимо, окремі законодавчі акти послуговуються розумінням поняття «споживач» у широкому значенні обмежуючи сферу застосування сферою дії того чи іншого закону, наприклад, відносинами на товарних ринках, які перебувають у стані природної монополії.

На сьогодні питання можливості визнання споживачем юридичної особи, яка також може купувати, замовляти чи використувувати товари (роботи, послуги) для задоволення особистих потреб, наприклад, купівля побутової техніки для забезпечення можливості харчування працівників, є дискусійним і залишається відкритим. Слід зазначити, що деякими вченими-цивілістами пропонується споживачами окрім фізичних осіб вважати і певну категорію юридичних осіб. Наприклад, І.В. Кірюшина зазначає, що особливий (підвищений) захист потрібно поширити на юридичних осіб, які придбавають продукцію для побутових потреб своїх працівників (трудового колективу), або на такі організовані групи споживачів, як споживчі кооперативи, товариства власників житла й подібні об'єднання громадян, які придбавають товари для реалізації своїх статутних завдань і не мають на меті отримання прибутку [7, с.35].

Українська вчена Черняк О.Ю. вважає, що обмеження кола юридичних осіб, на які необхідно потрібно поширити дію Закону України «Про захист прав споживачів» є необґрунтованим. Оскільки, юридична особа, придбаваючи товар, роботи або послуги для забезпечення потреб своїх працівників (автомат для питної води чи кавовий автомат, кондиціонери), потребує, насамперед, поширення на неї саме законодавства щодо захисту прав споживачів, а не законодавства, яке регулює договірні відносини [4, с. 34].

Очевидно, що пропозиція визнавати споживачами юридичних осіб суперечить одному із основних принципів законодавства про захист прав споживачів – принципу справедливої рівності суб'єктів споживчих правовідносин. Саме з метою встановлення правової рівності економічно нерівних суб'єктів чинним цивільним законодавством підприємець наділений рядом додаткових обов'язків, а споживач – цілою низкою прав. Якщо ж юридичні особи матимуть можливість застосовувати механізм захисту прав споживачів, передбачений Законом України «Про захист прав споживачів», виникне юридична нерівність між зазначеними учасниками цивільних правовідносин.

Відповідна позиція викладена у рішенні Конституційного Суду України від 10.11.2011 року №15-рп/2011, де зазначено, що споживачу, як правило, об'єктивно бракує знань, необхідних для здійснення правильного вибору товарів (робіт, послуг) із запропонованих на ринку, а також для оцінки договорів щодо їх придбання, які нерідко мають вид формуляра або іншу стандартну форму. Тому держава забезпечує особливий захист більш слабкого суб'єкта економічних відносин, а також фактичну, а не формальну рівність сторін у цивільно-правових відносинах, шляхом визначення особливостей договірних праввідносин у сфері споживчого кредитування та обмеження дії принципу свободи цивільного договору [8].

Слід зазначити, що проблема віднесення суб'єктів підприємницької діяльності до числа споживачів відома і зарубіжним країнам. Так, в Італії до прийняття Споживчого кодексу Італії у 2005 році італійські вчені висловлювали позиції про можливість поширення норм про захист прав споживачів на представників малого бізнесу, ремісників, які розглядались в якості «слабшої» сторони договору, оскільки між малими і великими підприємствами часто спостерігається економічна нерівність. Однак у ст.3 Споживчого кодексу Італії 2005 року було встановлено, що малі підприємства, ремісники і підприємці, хоча і можуть інколи розглядатися як «слабка» сторона договірних зобов'язань, юридично не можуть користуватися захистом, передбаченим для споживачів [9].

Законодавчі акти про захист прав споживачів Франції, Італії і Німеччини свідчать про те, що європейське законодавство на підтримує ідею про його поширення на юридичних осіб. Так, Закон про захист прав споживачів Франції під споживачем розуміє фізичну особу, за винятком підприємця, який набуває товари (послуги) з підприємницькою метою (ст.1), аналогічні визначення містяться у законодавчих актах Італії (фізична особа, яка діє з метою не пов'язаною з підприємницькою, комерційною, ремісничою або професійною діяльністю (ст.3 Споживчого кодексу Італії)), Німеччини (фізична особа, яка укладає договір з метою, яка не може бути віднесена ні до її виробничої, ні до її самостійної

професійної діяльності (пар.13 «Споживач» Німецького Цивільного уложення)).

Крім того, як зазначає О.Ю. Черняк, якщо звернути увагу на директиви ЄС щодо визначення прав споживачів у різних сферах, необхідно відмітити, що більшість з них оперують поняттям споживача як фізичної особи, виключаючи юридичних осіб. Учена зазначає, що всі дефініції, наведені у директивах ЄС, не є однаковими, а стосуються лише певного кола відносин, які регулюються ними, тому можна говорити про відсутність чіткого визначення поняття споживача на рівні законодавства ЄС [4, с. 30].

У літературі справедливо зазначається, що дефініція «споживач» не отримала єдиного формулювання у законодавстві ЄС. Проте можна відзначити такі спільні ознаки цього поняття: а) суб'єктом є фізична особа, яка укладає договір, як правило, не у комерційних та професійних цілях (виключенням є відносини з надання туристичних послуг у бізнес-турі); б) суб'єктом є особа, яка безпосередньо споживає продукт, який займає кінцеву сходинку в економічному процесі. Крім того, у праві ЄС термін «споживач» застосовується до особи, якій завдана шкода неякісним продуктом (товаром, послугою) [10, с. 251].

Поряд із дискусією про застосування поняття «споживач» до юридичної особи, виникає питання про поширення норм Закону України «Про захист прав споживачів» на праввідносини за участю фізичних осіб-підприємців. Складно відмежувати тих осіб, які можуть бути визнані споживачами (фізична особа-підприємець, фізична особа, яка є найманим працівником і набуває товари, роботи чи послуги для юридичної особи), адже вони не відрізняються від інших фізичних осіб.

Відповідь на це питання дає судова практика. Зокрема, в узагальненні судової практики розгляду цивільних справ про захист прав споживачів звертається увага на відсутність у Законі України «Про захист прав споживачів» критеріїв розмежування використання товару для особистих потреб із використанням його у підприємницькій діяльності чи виконання обов'язків найманого працівника. Наголошується, що непоодинокими є випадки, коли суб'єкт підприємницької діяльності придбавав товар з

метою майбутнього використання у підприємницькій діяльності, але через певні обставини фактично використовував для власних побутових потреб, або навпаки. Тому при вирішенні питання про можливість застосування до спірних правовідносин положень Закону України «Про захист прав споживачів» суду необхідно з'ясувати, для яких цілей використовується придбана продукція: особистих потреб фізичної особи чи її використання пов'язане із підприємницькою діяльністю фізичної особи – суб'єкта підприємницької діяльності [11, с. 15].

Фізична особа, яка бажає реалізувати своє конституційне право на підприємницьку діяльність, після проходження відповідних реєстраційних та інших передбачених законодавством процедур за жодних умов не втрачає і не змінює свого статусу фізичної особи, якого вона набула з моменту народження, а лише набуває до нього нової ознаки – підприємця. При цьому правовий статус «фізична особа-підприємець» сам по собі не впливає на будь-які правомочності фізичної особи, зумовлені її цивільною право- і дієздатністю, та не обмежує їх.

Отже, ключовою ознакою для вирішення питання віднесення фізичної особи-підприємця чи фізичної особи-найманого працівника до категорії «споживач» є мета використання придбаних товарів, замовлених послуг чи робіт.

Таким чином, на основі наведеного вище можна сформулювати дефініцію «споживач»: споживач – це фізична особа, в тому числі фізична особа-підприємець, яка придбаває (набуває іншим чином у власність або у користування) чи замовляє товари (роботи, послуги) або має намір придбати (набути іншим чином у власність або користування) чи замовити товари (роботи, послуги) для особистих або інших потреб, не пов'язаних з підприємницькою діяльністю.

1. Концепція державної політики у сфері захисту прав споживачів на період до 2020 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 29 березня 2017 року №217-р. Офіційний вісник України. 2017. №30. Ст.894.
2. Осетинська Г.А. Цивільно-правовий захист прав споживачів за законодавством України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец.

- 12.00.03 / Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. Київ, 2006. 20 с.
3. Рябченко Ю.Ю. Судовий захист прав споживачів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 / НДІ приватного права і підприємництва ім. Ф.Г. Бурчака НАПрН України. Київ, 2009. 19 с.
 4. Черняк О.Ю. Цивільно-правовий статус споживача у контексті адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 / НДІ приватного права і підприємництва ім. Ф.Г. Бурчака НАПрН України. Київ, 2011. 230 с.
 5. Науково-практичний коментар Господарського кодексу України / за ред. Н. О. Саніахметової. Х.: Одісей, 2004. 848 с.
 6. Науково-практичний Коментар до Господарського кодексу України / за заг. ред. Г. Л. Знаменського, В. С. Щербини. 2-е вид., перероб. і доп. К.: Юрінком Інтер, 2008. 456 с.
 7. Кирюшина И. В. Правовой статус потребителя и его реализация в гражданском праве: дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03. Барнаул, 2004. 215 л.
 8. Рішення Конституційного Суду України від 10.11.2011 року №15-рп/2011. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-11> (дата звернення 08.02.2019 р.).
 9. *Il codice del consumo commentato / a cura di Maria Castri, Alessandro Palmigiano. Edizione, 2010. P. 25.*
 10. *Право Європейського Союзу : навч. посібн. / за заг. ред. Р. А. Петрова. 2-ге вид. К. : Істина, 2009. С. 376 с.*
 11. Жайворонок Т.Є., Павловська С.В. Судова практика розгляду справ про захист прав споживачів. Вісник Верховного Суду України. 2013. №1 (149). С. 15-32.

Банасевич І.І. Поняття «споживач» в цивільному праві: доктринальні підходи.

Наукова стаття присвячена проблемі теоретичного розуміння дефініції «споживач». У статті здійснено додаткове теоретичне осмислення поняття «споживач». При цьому проведено аналіз сучасних цивілістичних наукових досліджень, а також міжнародно-правових документів, чинного законодавства України та правових позицій судових органів. У статті дається визначення поняття «споживач», виявлено ряд недоліків у правовому регулюванні окреслених правовідносин та подано пропозиції щодо їх усунення.

Ключові слова: споживач, правовий статус, споживчий договір, особиста потреба, фізична особа-підприємець.

Банасевич І.І. Поняття «потребитель» в гражданском праве: доктринальні підходи.

Научна стаття посвячена проблемі теоретичного розуміння дефініції «потребитель». В статті проведено додаткове осмислення поняття «потребитель». При цьому проведено аналіз сучасних наукових цивільно-правових досліджень, міжнародно-правових актів, діючого законодавства України та правових позицій судових органів. В статті дається визначення поняття «потребитель», виявлено ряд недоліків в правовому регулюванні очеркених правоотношеній та представлені пропозиції по їх усуненню.

Ключевые слова: потребитель, правовий статус, потребительський договір, особиста потреба, фізична особа-підприємець.

Банасевич І.І. Поняття «споживач» в цивільному праві: доктринальні підходи.

Наукова стаття присвячена проблемі теоретичного розуміння дефініції «споживач», яка не знайшла свого остаточного вирішення в науковій сфері, так як існують різні підходи до її внутрішнього змісту. У статті здійснено додаткове теоретичне осмислення поняття «споживач» з метою внесення ясності у термінологію, що використовується законодавцем. При цьому проведено аналіз сучасних цивільно-правових досліджень, а також міжнародно-правових документів, чинного законодавства України та правових позицій судових органів. У статті дається визначення поняття «споживач», яким запропоновано вважати фізичну особу, в тому числі фізичну особу-підприємця, яка придбаває (набуває іншим чином у власність або у користування) чи замовляє товари (роботи, послуги) або має намір придбати (набути іншим чином у власність або користування) чи замовити товари (роботи, послуги) для особистих або інших потреб, не пов'язаних з підприємницькою діяльністю. Автором також виявлено ряд недоліків у правовому регулюванні окреслених правовідносин та подано пропозиції щодо їх усунення.

Ключові слова: споживач, правовий статус, споживчий договір, особиста потреба, фізична особа-підприємець.

Збирак Т.В.

ПРОБЛЕМИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ОСОБИ НА СВОБОДУ СЛОВА В УКРАЇНІ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

УДК 342.727:342.9

Постановка проблеми. Право на свободу слова має основоположне значення для держави, суспільства та особи, адже пов-